

Matične knjige kao vrelo demografske, etničke, društvene i gospodarske povijesti Pule (1613.-1815.)

SLAVEN BERTOŠA
Pula, Republika Hrvatska

Autor upozorava na probleme rada na matičnim knjigama, kao i na njihovu vrijednost u proučavanju demografske povijesti, povijesti društva (društvene slojeve), te migracija koje su prouzročile i značajne etničke promjene u samoj Puli i Puljštini.

1. *Općenito o matičnim knjigama*

Matične su knjige predstavljale sve do uvođenja registra stanovništva u vrijeme francuskog cara Napoleona glavni povijesni izvor o broju rođenih/krštenih, vjenčanih i umrlih ljudi na nekom području. U Francuskoj je od 1539. vrijedila kraljeva naredba o držanju registara krštenih poznatija pod nazivom *Uredba Villeres-Cotterets*¹. Na 24. sjednici Tridentinskog koncila, održanoj 11. studenog 1563., donesena je odredba o vođenju matičnih knjiga krštenih i vjenčanih². Napokon je tzv. *Rituale Romanum Apostolicae Sedis* iz vremena pape Pavla V. (1614.) odredio i obvezu registracije umrlih³. Tako se od tada vodi pet vrsta crkvenih knjiga: krštenih, krizmanih, vjenčanih, umrlih te knjiga o stanju duša.⁴ Za svaku od tih knjiga postojala su posebna pravila o tome kako ih se mora pisati. Premda je uredna dokumentacija matičnih knjiga bila obvezatna u cijelome katoličkome svijetu, ipak su prilikom upisa postojale neke razli-

¹ Dante BALBONI, "I libri parrocchiali dopo il Concilio di Trento", u: *Archiva Ecclesiae. Bollettino dell' Associazione archivistica ecclesiastica*, XVIII-XXI/1975.-1978., 237.; Hubert JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*, Volume quarto: *Il terzo periodo e la conclusione*, Tomo secondo: *Superamento della crisi per opera di Morone, chiusura e conferma*, Brescia 1981., 165.

² H. JEDIN, n. dj., 173.

³ D. BALBONI, n. dj., 242.-243.

⁴ *Isto*, 243.

ke i specifični uzusi. Istarski primjeri najsličniji su onima u susjednoj Italiji pa je problematiku matičnih knjiga najbolje proučavati na talijanskoj stručnoj i znanstvenoj literaturi.⁵

2. Puljske matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih i popisi krizmanika

Matične knjige grada Pule za razdoblje od početka XVII. stoljeća do god. 1815. pohranjene su u Državnom arhivu u Pazinu. Dokumenti - pisani talijanskim i latinskim jezikom - mogu se podijeliti u četiri osnovne skupine: matične knjige rođenih/krštenih⁶, matične knjige vjenčanih⁷, matične knjige umrlih⁸ i popisi krizmanika⁹. Rukopis je uglavnom čitljiv, ali postoje dijelovi koji su znatno oštećeni od vlage ili izgrizeni od glodavaca pa su teže čitljivi.

Matične knjige krštenih i vjenčanih počinju s 1613., umrlih s 1625., a krizmanih s 1626. godinom. Podaci koje u njima nalazimo u velikoj mje-

⁵ Od vrlo opsežne literature ovdje izdvajam sljedeća kapitalna djela: Carlo A. CORSINI - Massimo Livi BACCI - Antonio SANTINI, *Spoglio dei registri parrocchiali e ricostruzione delle famiglie in Italia: problemi delle ricerche della demografia storica. Saggi di demografia storica*, Firenze 1969., 9.-16.; Carlo Corsini, *Nascite e matrimoni*, u: *Le fonti della demografia storica in Italia*, Atti del Seminario della demografia storica 1971.-1972., 2., Comitato Italiano per lo Studio della demografia storica, Roma 1972., 645.-699., Carlo M. CIPOLLA, *I Libri dei morti*, u: *Le fonti*, 851-865.; Luciana GRANELLI BENINI, *Introduzione alla demografia storica*, Firenze 1974.; *Demografia storica* (ured. Ercole SORI), Bologna 1975.; Problemi di utilizzazione delle fonti di demografia storica, *Atti del Seminario di demografia storica 1971.-1972.*, 1.-2., Roma 1977.; *Bollettino di demografia storica*, Centro di Documentazione per lo Studio della Demografia storica (C.E.D.O.D.E.S.T.), 2/1980.; *La popolazione italiana nel Settecento*, Relazioni e comunicazioni presentate al Convegno su: La ripresa demografica del Settecento, Bologna, 26.-28. aprile 1979., Bologna 1980.; Giuseppe CHIASSINO - Luigi di COMITE, *Appunti di demografia*, Bari 1981.; *La demografia storica delle città italiane*, Relazioni e comunicazioni presentate al Convegno tenuto ad Assisi nei giorni 27.-29. ottobre 1980., Bologna 1982.; *La popolazione italiana nell'Ottocento: continuità e mutamenti*, Relazioni e comunicazioni presentate al Convegno tenuto ad Assisi nei giorni 26.-28. aprile 1983., Bologna 1985.; *Bollettino di demografia storica*, 1-4/1984.-1987., 7/1988., 14/1991., Società Italiana di Demografia Storica (S.I.D.E.S.), *Anagrafi parrocchiali e popolazione nel Veneto tra XVII e XIX secolo* (ured. Filiberto AGOSTINI), Vicenza 1989.; Massimo Livi BACCI, *Introduzione alla demografia*, Torino 1990.; *La popolazione del Dogado veneto nei secoli XVII e XVIII* (ured. Mirto ETONTI i Fiorenzo ROSSI), Padova 1995.; *Fonti archivistiche e ricerca demografica*, Atti del Convegno internazionale, Trieste, 23.-26. aprile 1990., I.-II., Roma 1996.; Massimo Livi BACCI, *La popolazione nella storia d'Europa*, Bari 1998.

⁶ Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAP), Kutija 25, Liber Baptizatorum (dalje: LB), IX.1.1., IX. 1.2., Kutija 26, IX.1.3., IX. 1.4.

⁷ DAP, Kutija 25, Liber Copulatorum (dalje: LC), IX.1.1., Kutija 27, IX.1.6., IX.1.7.

⁸ DAP, Kutija 28, Liber Mortuorum (dalje: LM), IX.1.9., IX.1.10., Kutija 29, IX.1.11., IX.1.12.

⁹ DAP, Kutija 28, Elenco Cresimati (dalje: EC), IX.1.9., Kutija 26, IX.1.3., IX.1.4.

ri rasvjetljaju demografsku sliku Pule i upotpunjuju dosad slabo poznate spoznaje o društvenim slojevima u gradu. Između 1613. i 1815. u puljskim je matičnim knjigama zabilježeno: 5910 krštenih, 1772 vjenčanih, 7914 umrlih i 2704 krizmanih.

U Puli se krstilo prosječno 29,25 djece godišnje. Najviše obreda obavljeno je tijekom siječnja, a najmanje tijekom lipnja. U XVII. je stoljeću općenito kršteno manje osoba nego u XVIII. Dijete je najčešće imalo dva imena, a rjeđe tri ili četiri. Kumovi su pripadali svim gradskim slojevima, od biskupa, kneza-providura i njegovih službenika, do običnih ribara ili seljaka iz okolice. Od rođenja do krštenja djeteta prošlo je najčešće nekoliko dana, ali ponekad i nekoliko godina. Kada je primalja pri porođaju utvrdila da postoji opasnost da novorođeni umre, mogla je obaviti krštenje u nuždi. U slučaju da je dijete preživjelo, nosilo se svećeniku na nadopunu obreda.

Prosječno se vjenčalo 8,77 parova godišnje. Obredi su se najviše obavljali tijekom veljače, a najmanje tijekom prosinca. Muškarci su u brak ulazili u prosječnoj dobi od 25, a žene od 23 godine. Najčešći su bili brakovi između neoženjenog muškarca i neudane žene, dakle, oni sklopljeni prvi put: oko 12 % muškaraca i oko 25 % žena u brak je ušlo više puta. Bilo je 86 brakova između udovaca (4,85 %). Uz posebnu se dozvolu obred mogao obaviti kod kuće, u providurovoj palači ili na prebivalištu kolona. Prema crkvenim pravilima prethodile su mu tri napovijedi tijekom kojih nije smjelo biti prepreka za njegovo sklapanje.

Prosječno je umrlo 41,65 osoba godišnje. Najviše obreda obavljeno je u rujnu, a najmanje u lipnju. Po velikom broju ukopa puljske matice vjerodostojno svjedoče o postojanju raznih epidemija u gradu. Njegovi su stanovnici prosječno živjeli 24,54 godine. Životna je dob bila tako niska zbog vrlo visoke smrtnosti djece, jer broj osoba koje su doživjele duboku starost nije bio mali. Umirući često nije primio sve potrebne sakramente, najčešće zbog neobične okolnosti smrti, njezine pogrešne procjene ili nemara ukućana.

Krizmanicima se uvijek navodilo ime i prezime i ime kuma ili kume, a često i dob. Najviše su se krizmala djeca, ali postoje i slučajevi krizmanja odraslih osoba.

Vrlo su bogati podaci o migracijama u Pulu. Ukupno se spominje 474 naselja, naseljenih mjesta ili područja: 85 u mletačkom, 31 u austrijskom dijelu Istre, 12 na Kvarnerskim otocima, 17 na području Rijeke i Primorja s okolicom, 40 s područja Dalmacije, Dubrovačke Republike, Boke kotorske i albanskog priobalja, jedno iz ostalih hrvatskih zemalja, 11 iz grčkih pokrajina i otoka, 80 iz Furlanije, Karnije i Julijske Venecije, 74 iz Veneta, 75 iz ostalih talijanskih pokrajina, 17 iz Francuske, 13 iz Habsburške monarhije (osim hrvatskih zemalja), pet iz Švicarske, tri s njemačkog područja te po jedno iz Poljske, Škotske i Španjolske. Za sedam slučajeva provenijencija je nejasna ili nepoznata.

Posebno poglavlje puljske povijesti predstavljaju nezakonita djeca. U spomenutom ih je razdoblju bilo 221 (4,35% od ukupnog broja krštenih). Iz tog broja valja izdvojiti 21 izloženo dijete, ostavljeno najčešće pred vratima kakve dobrotvorne ustanove. Izvanbračnih je rođenja bilo više u XVII., a izložene djece u XVIII. stoljeću. Novorođenu napuštenu djecu nosilo se svećeniku na krštenje. Način na koji su se crkveni autoriteti odnosili prema takvim pojavama pokazuje da su one u to doba bile iznimne infrakcije društvenih normi.

Podaci iz matica umrlih dobro upotpunjuju postojeće spoznaje o raširenosti broja ubojstava na području Pule. Bilješke o ukupu mrtve osobe često su sadržavale i podatke o tome na koji je način netko umro. Kao neprirodni način završavanja života, ubojstva su se posebno bilježila. Katkada se samo općenito navodi da je riječ o ubojstvu, a ponekad je zapisan i točan način njegova izvršenja, uz opis mjesta gdje je došlo do čina. Ubojstva su se često događala tijekom noći. Smaknuća su se obavljala po naredbi predstavnika vlasti. Smaknuti su mogli biti samo uhvaćeni razbojnici pa o drugima podataka u maticama nema. Razbojništvo je u Istri imalo dugu tradiciju, ali je tek od velikih kriza i migracijskih kretanja u XVII. stoljeću počelo poprimati opasne oblike. Puljske matice spominju i umrle u gradskom zatvoru ili one nad kojima je u Puli izvršena smrtna kazna.

Valja spomenuti i neoubičajene smrti: 17 smrti utapanjem, 17 pri porođaju, 17 od pada, 7 od raznih rana, 4 od gladi, 3 od pada s konja, 3 smrti u polju, 3 u rudniku saldama, 2 gušenja hranom, 2 od udara грома, 2 kao posljedica pijanstva, 2 smrti u mlinu te po jedna od ugriza zmije, udarca jarbola, udarca sjekirom, pogotka topom i jedna zbog velike hladnoće.

Vrlo su zanimljive spoznaje o dugovječnima. Čak je 90 osoba umrlo u dobi od 80 i više godina (1,13 % od ukupnog broja umrlih). Zabilježeni su slučajevi smrti u dobi od 100, 110, pa čak i 120 godina! Najviše je, ipak, bilo 80-godišnjaka: 52 (ili 57,77 % od ukupnoga broja dugovječnih).

U puljskim se maticama često spominju knezovi-providuri te pomoćno osoblje koje se nalazilo na njihovim dvorovima. Tu su i brojni obrtnici različitih struka (klesari, kovači, krojači, zidari, tkalci, postolari, trgovci platnom, izrađivači madraca, zlatari, mesari, bačvari, stolari, bravari, dimnjačari, mlinari, kobasičari, itd.). Mnogi stanovnici specijaliziranih zanimanja dolazili su u Pulu po naredbi Senata, jer u izvješćima puljskih rektora često nalazimo spomena o nedostatku pojedinih zanimanja u gradu. Spominju se i pastiri, zvonari, vrtlari, slikari, kuhari, zemljoradnici, mornari, ribari, brodovlasnici, prodavači smole, radnici, gostioničari, kočijaši, trgovci, vlasnici kavana, zakupnici monopola, arhitekti, upravitelji rudnika saldama, lučki kapetani, vlasnici spremišta ugljena itd.

Posebnu skupinu činili su liječnici i liječničko osoblje. U puljskim se maticama navode liječnici (*medici*), kirurzi (*cerugici, chirurgi*), ljekarnici (*speziali*), primalje (*levatrici, ostetrici*), brijači (*barbieri*) te osoblje hospitala. Mletačke su se vlasti brinule da u svakoj općini ne ponestane liječnika, ali u tome nisu uvijek imale uspjeha. Kod mnogih je pokojnika bilo navedeno od koje su bolesti umrli pa je proučavanje matičnih knjiga korisno i današnjoj medicinskoj znanosti. Župnik je uzrok smrti upisivao na temelju potvrde koju je dobio od liječnika, no nerijetko i na osnovi vlastite procjene. Zato su se u maticama uglavnom nalazili opisi simptoma bolesti, puno više nego njihovi precizni nazivi. Tek je 1863. u Trstu tiskan prvi popis naziva bolesti napravljen u te svrhe. Mnoge današnje bolesti tada su bile potpuno nepoznate.

Od društvenih slojeva u gradu valja spomenuti i nobile. Korisni su podaci o izumiranju nekih njihovih obitelji, jer se oni mogu provjeriti u matičnim knjigama. Mnogi puljski nobili nisu živjeli u gradu, već u okolnim ili udaljenijim mjestima. Da bi ušli u taj značajni gradski sloj, pojedinci su katkada morali preuzeti određene (najčešće novčane) obveze. Na imanjima nobila i bogatih građana živjeli su koloni koji su obrađivali zemlju. Ta su se imanja često nalazila u blizini grada (na lokalitetima Valdenaga, Vintijan, Šijana, Vignal i sl.), a u izvorima se nazivaju *stanze coloniche*. Bilo je i sočala, tj. seljaka koji su od vlasnika stada dobili stoku o kojoj su trebali brinuti. U puljskim se maticama spominju od druge polovice XVIII. stoljeća.

Značajno je i crkveno osoblje, poput biskupa, župnika, svećenika i ostalih klerika. Sve do 1789. u Puli je postojao ženski samostan sv. Teodora, pa matice spominju mnogobrojne opatice i redovnice iz njega.

U trenutku smrti u maticama su zabilježeni siromasi, prosjaci i druge marginalne gradske skupine. Mnogima se nije znalo niti ime, a niti odakle su došli. Svoj su život često završavali u puljskom hospitalu. Sve do sredine XIX. stoljeća on se nalazio pokraj Kaštela. U njemu je umrlo 228 osoba (2,93% od ukupnog broja umrlih). Oni koji nisu imali novca za podmirenje troškova pogreba pokapali su se besplatno. Takvih je bilo 189 (2,42% od ukupnog broja umrlih), više u XVIII. nego u XVII. stoljeću.

U Puli je bilo i pripadnika drugih vjera, a spominju se samo u slučajevima kada su na bilo koji način došli u dodir s katoličkom. Nisu bili dobrovoljno prihvaćeni jer su svojom nazočnošću unosili nemir i izazivali napetost u odnosima s većinskim katoličkim stanovništvom. Do napetosti je dolazilo i zbog velikih razlika u običajima, kulturi, jeziku, vjerskom obredu, a posebice mentalitetu.

Matice su značajne i za povijest pojedinih obitelji, no slabost im je činjenica da su mnogi članovi iste obitelji mijenjali mjesta stanovanja pa su često bili upisani u matice različitih gradova i sela i nije ih uvijek moguće slijediti.

Migracije u Pulu i Puljstinu doživjele su svoj vrhunac upravo u razdoblju od početka XVII. stoljeća nadalje. Unatoč činjenici da je gradska administracija i dalje bila u rukama Talijana, točnije mletačkih nobila podrijetlom uglavnom iz Terraferme, u tom je razdoblju došlo do značajnih etničkih promjena zbog sve većeg broja doseljenika iz hrvatskih krajeva koji su se trajno nastanili u gradu i njegovoj okolici.